

REFLEKSIYA O'SMIR SHAXSI RIVOJLANISHINING OMILI SIFATIDA**Yulchiboyeva Dilfuza Ergashevna****Qo'qon davlat universiteti Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi****<https://doi.org/10.5281/zenodo.18781512>**

O'smirlarning shaxsiy refleksiyasi xususiyatlarini o'rganish zaruriyati refleksiv jarayonlar va mexanizmlar sohasidagi falsafiy-psixologik tadqiqotlarga murojaat qilishni taqozo etdi.

Refleksiyani ong va tafakkurning falsafiy kategoriyasi sifatida o'rganish ko'p asrlik tarixga ega bo'lib, ko'p jihatdan insonning o'zi haqidagi tasavvurlarining rivojlanishiga to'g'ri keladi. Nemis mumtoz falsafasida (Kant, Fixte, Shelling, Gegelb) refleksiya fanga o'z bilish vositalarini tahlil qilish yoki nazariy retrospeksiyaning alohida turi sifatida qaralgan va bilimlarning haqiqiylikini asoslashning gnoseologik muammolari bilan bog'liq bo'lgan.

Hozirgi davrda refleksiya to'g'risidagi falsafiy tasavvurlar yanada rivojlandi. Ular fanlararo tadqiqotlarni tashkil etish, tizim ob'yektlarini kompleks o'rganish va loyihalashtirish vositalarini istiqbolli ishlab chiqish, optimallashtirish, tizimlarni boshqarish kabi metodologik muammolarni asoslash yoki hal qilish uchun faol jalb etiladi [6].

Biroq, ushbu ish doirasida biz psixologik tadqiqotlarda refleksiyaning konseptual g'oyalarini ko'rib chiqish bilan cheklanamiz. O'rganilayotgan muammo bo'yicha ilmiy psixologik adabiyotlarni tahlil qilish uni ishlab chiqishning keng doiradagi psixologik yo'nalishlarida namoyon bo'ladigan kompleks, ko'p qirrali xususiyatini ko'rsatadi.

Xorij psixologiyasida refleksiyaga ilmiy qiziqishning rivojlanishi I.M.Sechenov, B.G.Ananov, P.P.Blonskiy, L.S.Vigotskiy, S.L.Rubinshteyn va boshqalar tomonidan ushbu tushunchani psixologik bilimlarning nazariy darajasida inson psixikasini tashkil etish va rivojlantirishning tushuntirish tamoyillaridan biri sifatida ishlab chiqish orqali tayyorlangan. Bizning ishimiz kontekstida shaxsning shakllanishi va rivojlanishida uning alohida rolini ko'rsatadigan shaxsiy refleksiyani o'rganish alohida qiziqish uyg'otadi. D.Rayneri refleksiyaning ikki turini – "ontologik" (bilim mazmuni mantig'ida qolish qobiliyati) va bilim manbai sifatida sub'yektga qaratilgan "psixologik" turlarini ajratib, shaxsiy refleksiyani o'rganish yo'lini ochdi [6]. U sub'yektning o'zi haqidagi tasavvuri doirasida o'zini o'zi aniqlashida amal qiladi ("Men" va "Men emas"ni farqlashning ichki mo'ljallari va usullarini belgilash). O'zini o'zi aniqlashda refleksiv jarayonlarning o'ziga xosligi insonning ma'naviy dunyosi, uning o'z tajribasi, o'zi haqidagi bilimlari, his-tuyg'ulari, baholari, fikrlari, munosabatlari va boshqalarni anglash yoki qayta anglash qobiliyati bilan bog'liq. Aynan shaxsiy refleksiya insonni hayotning uzluksiz oqimidan ajratib oladi va o'z-o'ziga nisbatan tashqi pozitsiyaga ega bo'lishga majbur qiladi [2].

Hozirgi vaqtda shaxs refleksiyasi fenomeni xorijiy fanda psixologik muammolarning turli amaliy jihatlarida yetarlicha keng tadqiq etilmoqda. Ular pedagogik psixologiya sohasida M.Ekenberg (2002), M.Mentey (2001), Ya.Mun (1999), rivojlanish psixologiyasi sohasida Ya.Xoyer va A.Kleyn (2000), S.Pinshaen (2002), Ya.Snid va S.Vaytbone (2003), G.Jeneva va N.Kechodj (2003), K.Tope va Ya.Barski (2001), narrativ psixologiya sohasida S.Pinken (2002), P.Snide va MakVilyam (2003), shaxs psixologiyasi sohasida S.Bachos (2002), Ya.Shneder (2002) tadqiqotlari hisoblanadi.

Rus psixologiyasida refleksiv bilim sub'yektning o'z hayotiy faoliyatini anglash natijasi sifatida L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, S.L.Rubinshteyn, F.Ye.Vasilyuk, M.R.Ginzburg, N.I.Gutkina, A.F.Lazurskiy va boshqalar tomonidan ko'rib chiqilgan. Refleksiyaning shaxsiy jihatini

eksperimental o'rganishga N.I.Gutkina, Ye.R.Novikova, I.N.Semenov, S.Yu.Stepanov, A.B.Xolmogorova, V.K.Zaretskiy va boshqalarning ishlari bag'ishlangan [6].

Yu.M.Orlovning fikriga ko'ra, refleksiyaning shaxsiy turi shaxsning o'zini o'zi belgilash funksiyasini o'z ichiga oladi. Shaxsiy o'sish, o'ta shaxsiy tuzilma sifatida individuallikning rivojlanishi aynan hayotiy jarayonning ma'lum bir qismida amalga oshiriladigan mazmunni anglash jarayonida sodir bo'ladi. O'zini o'zi anglash jarayoni esa, biz nima qilayotganimizni, nima uchun qilayotganimizni, qanday qilayotganimizni va boshqalarga qanday munosabatda bo'lganimizni, ular bizga qanday munosabatda bo'lganini va nima uchun ekanligini aks ettirish va tushunishni o'z ichiga olgan o'z Men-konsepsiyasini anglash shaklida, vaziyatning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, berilgan xulq-atvor va faoliyat modelini o'zgartirishga bo'lgan shaxsiy huquqni asoslashga olib keladi.

A.V. Karpov shunday deb yozadi: "Psixika shunisi bilan o'ziga xoski, unda (tizimda bo'lgani kabi) shunday mexanizm mavjudki, u o'zining tizimli cheklanganligini yengishga, doimo o'z chegaralaridan tashqariga chiqishga, o'zini o'z faoliyatining predmetiga aylantirishga imkon beradi [6]. Muallifning ta'kidlashicha, refleksiya eng muhim metaqobiliyatlardan biri bo'lib, uni rivojlantirmasdan insonning sub'yektivligi va o'ziga xosligini rivojlantirish mumkin emas.

Ya.A.Ponomarevning so'zlariga ko'ra, refleksiya o'z tajribasining stereotiplarini qayta ko'rib chiqish yo'li sifatida qaralishi mumkin. Inson o'zi uchun boshqaruv ob'yektiga aylanadi. Bundan kelib chiqadiki, unda sodir bo'layotgan barcha o'zgarishlarni aks ettiruvchi "ko'zgu" sifatida refleksiya o'zini o'zi rivojlantirishning asosiy vositasi, shaxsiy o'sish sharti va usuli bo'lib qoladi [4].

Bizning fikrimizcha, ijodkorlikning refleksiv psixologiyasi maktabi vakillari (I.N.Semenov, Ya.A.Ponomarev, Yu.S.Stepanov va boshqalar) psixologik o'zaro ta'sirlar sharoitida shaxs rivojlanishini ularning vositachiligi dialog va refleksiya bilan chambarchas bog'liq holda o'rganishda alohida rol o'ynadi [7]. Ularning ishlari bizning tadqiqotimiz uchun juda muhim ahamiyatga ega.

Biz o'z ishimizda I.N.Semenovning ilmiy qarashlariga asoslanamiz. Unga ko'ra, individuallikni rivojlantirish hodisaviy o'zaro ta'sir jarayonida shaxsning ijodiy yo'nalganligini rivojlantirish tomoni hisoblanadi.

Shaxsiy refleksiya, S.Yu.Stepanovning fikricha, inson hayoti voqeligining bog'liqligi va mazmunlilikini belgilaydi. Muammoli-nizoli vaziyatlarda shaxsiy-intellektual resurslarni safarbar qilishni ta'minlaydi va shaxsning yaxlit "Men" sifatida o'z xulq-atvoriga, shuningdek, uning ijtimoiy-madaniy va buyumli-ekologik muhitiga ta'sirchan-o'zgartiruvchi munosabatini yuzaga keltiradi.

U xulq-atvor, muloqot va faoliyatning yangi usullarini, shuningdek, ijodda shaxs salohiyatini ro'yobga chiqarishning mazmunli istiqbollarini yaratishni ta'minlashga qaratilgan. Shaxsiy refleksiya tufayli faoliyatning barcha shakllariga refleksiv fikrlash madaniyatining kirib borishiga yordam beradigan o'ziga xos refleksiv-innovation muhit yaratiladi [7].

Insonning o'zini o'zi belgilashida refleksiyaning yetakchi roli sub'yektiv-faoliyatli yondashuv vakillari (S.L.Rubinshteyn, K.A.Abulxanova-Slavskaya, A.V.Brushlinskiy, A.V.Petrovskiy va boshqalar) tomonidan tasdiqlangan.

S.L.Rubinshteyn inson hayot faoliyatining ikki usulini ajratib ko'rsatgan: "qo'shma" va "chetlashtirilgan" (refleksiv). Aynan ikkinchi usul, uning fikricha, sub'yektivdir, chunki u o'z hayot yo'lini mustaqil, tashabbuskorona tanlash va uni boshqarish imkonini beradi. Uning rivojlanishi

hayot yo'lini aks ettirish mexanizmlarini rivojlantirish va hayot mazmunini shakllantirish bilan bog'liq. Inson o'zining haqiqiy insoniy mohiyatidagi rivojlanish yo'lini tushunish uchun uni o'z "Men"ining uchta refleksiv pozitsiyasidan ko'rib chiqishi kerak: men nima edim? - men nima qildim? - men nima bo'ldim?" [7].

Shunday qilib, sub'yektli-faoliyatli yondashuv asosida xulosa qilamizki, refleksiya sub'yektlilik, individuallik, shaxsning o'ziga xosligi va betakrorligini rivojlantirishning magistral yo'lidir.

Shu munosabat bilan shaxsning rivojlanishi uchun asosiy shaxsiy xususiyatlarning shakllanish bosqichida - o'smirlik davrida shaxsiy refleksiya alohida ahamiyat kasb etadi. Butun o'smirlik davrining belgilovchi tendensiyasi sub'yektlilik (K.N.Polivanova, V.I.Slobodchikov, G.A.Sukerman, B.D. Elkonin va boshqalar), o'ziga xoslik (M. Kle, Dj. Marsia, 3.Freyd, E.Erikson va b.), o'zini o'zi anglash (L.I.Bojovich, L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, D.B.Elkonin va b.) [8].

L.S.Vigotskiy, L.I.Bojovich, V.I.Slobodchikov, E.Shpranger, N.I. Gutkina, S.Yu.Stepanov va boshqalar o'smirlik davrining yangi hosilasi sifatida refleksiyani ajratib ko'rsatadilar. Ushbu yangi tuzilma shaxsning ruhiy rivojlanishida burilish nuqtasi sifatida qaraladi. Bunda bola birinchi marta o'zini yaxlitlikda va o'zini o'zi rivojlantirish qobiliyatini anglaydi [1,3].

L.S.Vigotskiyning fikricha, refleksiya o'smir ongida o'zidagi jarayonlarining aks etishidir. Refleksiya va o'zini o'zi anglashning paydo bo'lishi rivojlanishning yangi tamoyiliga - psixik jarayonlar va umuman xulq-atvorning ichki boshqaruvini egallashga o'tishni anglatadi. O'smirda refleksiyaning rivojlanishi faqat shaxsning ichki o'zgarishlari bilan cheklanib qolmaydi. Uning paydo bo'lishi bilan o'smir uchun boshqa odamlarni chuqurroq va kengroq tushunish mumkin va beqiyos bo'ladi [3].

V.V.Davidov, V.I.Slobodchikov, G.A.Sukerman va boshqalar ham refleksiyaning o'smirlik davrida psixik rivojlanishning barcha tomonlarini harakatga keltiruvchi asosiy kuch ekanligini qayd etadilar. Bu yerda, o'smirning o'zini o'zi anglash sohasiga xizmat qiladigan refleksiya haqida, o'zini o'zi o'zgartirishga, "Men"ning chegaralarini belgilashga individual qobiliyat sifatidagi refleksiya haqida bormoqda [1]. Bu esa ushbu yosh bosqichida shaxs rivojlanishining asosiy vazifalarini hal qilishni ta'minlaydi.

Bizning tadqiqotimiz uchun E.Eriksonning sotsiogenetik konsepsiyasi alohida qiziqish uyg'otadi [5]. E.Eriksonning fikricha, o'smir oldida turgan rivojlanishning asosiy vazifasi - shaxsiy o'ziga xoslikni, o'zini o'zi anglashni shakllantirish, o'zini shaxs sifatida, individual shaxs sifatida belgilash - uning o'z his-tuyg'ulariga, kechinmalariga, fikrlariga, umuman olganda, o'z shaxsiga murojaat qilishini talab qiladi.

Identiklik ko'plab tarkibiy qismlardan iborat bo'lib, ularning yig'indisi yaxlit shaxsni tashkil etadi. Identiklik shaxsning o'tmishi, buguni va kelajagining davomiyligini ta'minlaydi. U inson hayotining turli sohalarida xulq-atvorning tashkil etuvchi va integratsiyalovchi shakllari uchun yagona koordinatalar tizimini tashkil etadi. U shaxsiy moyillik va iste'dodlarni ota-onasi, tengdoshlari va jamiyat tomonidan ilgari berilgan identifikatsiyalar va rollarga moslashtiradi. Shaxsning o'ziga xosligi insonga jamiyatdagi o'z o'rnini bilib olishga yordam berish bilan birga, ijtimoiy taqqoslash uchun ham asos bo'ladi. Va nihoyat, ichki o'ziga xoslik hissi shaxsning kelajakdagi hayotining yo'nalishi, maqsadlari va yo'llarini aniqlashga yordam beradi [5].

Shunday qilib, shaxs refleksiyasi sub'yektning qadriyatli-mazmunli yo'nalishlari asosida refleksiv jarayonlarni tashkil etish usuli sifatida insonning predmetli-ijtimoiy olam bilan munosabatlarini (boshqa odamlar bilan muloqot qilish va turli faoliyat me'yorlari va vositalarini

faol o'zlashtirish natijasida dolzarblashadigan) qayta ko'rib chiqishni ta'minlaydi. Bu, bir tomondan, o'zi haqida yangi obrazlarni qurishda, boshqa tomondan esa - olam haqida yanada adekvat bilimlarni ishlab chiqishda ifodalanadi. Shaxsiy refleksiya nafaqat har bir rivojlangan va o'ziga xos inson "Myen"ida uning turli kichik tuzilmalarini (turlari: "Myen" - jismoniy tana, "Myen" - biologik organizm, "Myen" - ijtimoiy mavjudot, "Men" - ijod sub'yekti va boshqalar) farqlash, balki "Men"ni uning alohida tarkibiy qismlaridan biriga ham, ularning mexanik yig'indisiga ham ajralmaydigan va qisqartirilmaydigan takrorlanmas yaxlitlikka birlashtirish tamoyilidir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Давыдова Г. И. Социорефлексика развития личности подростков // Ярослав. психол. вестн. - М.; Ярославль, 2005. - Вып. 16.
2. Деркач А. А. Рефлексивная акмеология творческой индивидуальности / А. А. Деркач, И. Н. Семенов, А. В. Балаева. - М.: РАГС, 2005.
3. Выготский Л.С. Психология развития как феномен культуры / Под. ред. М.Г. Ярошевского.- М.:Воронеж, 1996. – 513 с.
4. Психолого-педагогические аспекты развития творчества и рефлексии / Я. А. Пономарев, И. Н. Семенов, С. Ю. Степанов и др. - М.: МФО: ИФ АН СССР, 1988.
5. Роджерс К. Становление личности. Взгляд на психотерапию. - М.: ЭКСМО-Пресс, 2001.
6. Семенов И. Н. Развитие проблематики рефлексии и ее изучение на факультете психологии Высшей школы экономики // Психология: Журн. Высш. шк. экономики. - 2007. - № 3.
7. Степанов С. Ю. Личностно-рефлексивный диалог в развитии творческих возможностей учащихся // Общение и диалог в практике обучения, воспитания и психологического консультирования / Под ред. А. А. Бодалева. - М., 1987.
8. Фельдштейн Д. И. Психология развивающейся личности - М.:МПСИ, 1996. - 112 с.